

Aabenraa Amt

**med Kjøbstaden Aabenraa og de adelige Godser Aartoft, Grøngrøft,
Ladegaard, Skovbelgaard og Søgaard**

begrænses mod Nord af Haderslev Amt, mod Vest af Tønder Amt, mod Syd af Flensborg Amt og Flensborg-Fjord, mod Øst af Nybøl-Nor og Sønderborg Amt, Als-Sund, Aabenraa-Fjord, Lille-Belt og Gjenner-Fjord. Øen Barsø i Lille-Belt hører til Amtet. Fladeindholdet af Amtet med Kjøbstaden Aabenraa og de adelige Godser er omtrent 12 kvadrat Mile.

Aabenraa Amt hører med hele sin østlige Deel omkring Gjenner-Fjord og Aabenraa-Fjord, ved Als-Sund, Nybøl-Nor og Flensborg-Fjord til Rullesteenslerets bølgeformige Terrain. Større og mindre Skove samt levende Hegn mellem Markerne og langs Veiene findes her, som paa hele Slesvigs Østkyst. De største Skovgrupper ligge i den inderste Vig af Aabenraa-Fjord og Øst for Nybøl-Nor. Den nordøstligste Deel af Amtet, det mellem Gjenner-Fjord og Aabenraa-Fjord beliggende Løit Sogn, skjelner sig fra den øvrige østlige Deel af Slesvig ved en kjendelig Plateaudannelse, af Gjennemsnitshøide 160 Fod og med flere betydelige Bakker. Vest for disse frugtbare Egne strækker sig Højderyggen (Rullesteenssandet) i nord-sydlig Retning med en udløbene Spids mod Øst (Klipleve-Trekanten). Her findes kun enkelte Skove og næsten ingen plantede Hegn; tvende større Indsøer, Hostrup-Sø og Søgaard-Sø, samt den mindre Jul-Sø ere her beliggende. Mod Vest har Amtet endelig betydelige Strækninger henhørende til Hedesletternes Terrain, hvor Kjærstrækninger, Heder og Enge, disse sidste langs med de talrige Aaer og Bække, i Terrainindhold langt overveie de opdyrkede Agre. Af Høide-punkter i Aabenraa Amt mærkes: det 307 Fod høie Knivsbjerg ved Gjenner-Ford, Steenbjerg mod Nordvest, 281 Fod, Brundbjerg og Blaabjerg i Løit Sogn.

Vandløbene i Aabenraa Amt have fornemmelig en vestlig Retning. Paa den nordlige Grændse mod Haderslev Amt løber Rude-Bæk, der ved Immervad antager Navn af Immervad-Aa, senere kaldes Sønder-Aa, Jarle-Aa, Gjels-Aa og som saadan med Flads-Aa danner Ribe- eller Nips-Aa. I den nordvestlige Deel af Amtet løbe Suus-Bæk og Røde-Aa, der forenede kaldes Arn-Aa, hvilken i Tønder Amt med Hvirl-Aa danner Vid-Aa. Hvirl-Aa har ogsaa sit Udspring her i Amtet, ligeledes Soderup-Bæk og Lund-Bæk, der danne Slogs-Aa, og Grøn-Aa, der optager den næst foran nævnte Aa og falder i Vid-Aa, samt Bjerndrup-Aa,

der optager Vandløbene fra Hostrup, Søgaard og Jul-Søer. Geil-Aa, der i Tønder Amt i Forening med Bjerndrup-Aa danner Sønder-Aa, hvilken senere forener sig med Vid-Aa, kommer fra Egnen om Graasteen sydøstlig i Amtet og danner paa en Strækning den sydlige Grændse mod Flensborg Amt. Et eneste betydeligere Vandløb flyder mod Øst, nemlig Gjenner-Aa, der falder i Gjenner-Fjord. Amtets Østgrændse mod Sønderborg Amt dannes deels af den sydlig i Nybøl-Nor flydende Fiskbæk og deels af den nordlig i Als-Sund flydende Borup-Bæk.

Efter Folketællingen i 1860 havde Amtet med Tilliggende ca. 27,200 Indvaanere, hvoraf i Kjøbstaden Aabenraa 5133, Aartoft Gods 243, Grøngrøft 366, Ladegaard 1058, Skovbølgaard 415, Søgaard 2133. Paa 1 kvadrat Miil levede omtrent 2300 Indvaanere.

Aabenraa Amt, der er forenet med Nordborg og Sønderborg Amter under een Amtmand, indbefatter Herrederne Ris, Sønder-Rangstrup og Lundtoft samt det med sidstnævnte Herred forenede Varnæs-Birk. Under Amtmanden i Aabenraa Amt som Overøvrighed sorterer derhos Aabenraa Kjøbstad og (under Benævnelsen Kongelig Commissair) de 3 adelige Godser Grøngrøft, Ladegaard og Skovbølgaard. Paa Søgaard og Aartoft adelige Godser udøver Amtmanden over Flensborg Amt fortiden Overøvrighedsmyndigheden.

Ifølge Regulativ af 21de Mai 1861 er der til Varetagelse af de communale Anliggender i Aabenraa Amt oprettet Herredsraad resp. for Ris og Sønder-Rangstrup Herreder i Forening og for Lundtoft Herred. Ethvert af disse communale Raad bestaaer af en dertil af Amtmanden beskikket Embedsmand som Formand samt et valgt Medlem for hvert Sogn i Districtet. Løit Sogn vælger dog 2 Medlemmer; derhos vælge i Lundtoft Herred de større Landeiendomsbesiddere eet Medlem. En nærmere Bestemmelse er forbeholdt om, til hvilket Herredsraadsdistrict Varnæs-Birk bliver at henlægge.

Aabenraa Amt er ansat til 359 $\frac{4}{5}$ ordinaire og 512 $\frac{3}{4}$ extraordinaire Plove; 47,613 Skattetønder med Taxationsværdi 3,898,450 Rd. Kjøbstaden Aabenraa (foruden Slotsgaden) er ansat til 50 Plove; de adelige Godser til 99 Plove.

I Aaret 1859 fandtes i Amtet og de 5 adelige Godser 23 Jordbrug større end en Heelgaard, 17 Præstegaarde, 1236 Bøndergaarde (hele eller Dele deraf), 944 Huse med Jord og 591 Huse uden Jord. Gaardene kaldes endnu paa sine Steder (navnlig i Lundtoft Herred) Boel; Kaad er den gamle Benævnelse for Huse med Jordtilliggende, Inderstesteder for Huse uden Jord eller kun med en Kaalhave; af andre Benævnelser for Landejendomme i Amtet forekomme enkeltviis Toftboelsteder og Parcelsteder. De fleste Landejendomme besiddes med fuldkommen Eiendomsret; de adelige Godsers Underhørigere ere Arvefæstere med en meget ringe Afgift.

Følgende Sogne af Aabenraa Amt danne i Forening med Navsted og Bylderup Sogne i Slogs Herred, Tønder Amt, 4de Valgdistrict for de mindre

Landeieendomsbesiddere til den slesvigske Stænderforsamling: Bested, Egvad, Hellevad, Øster-Løgum, Løit, Aabenraa Landsogn, Ris, Hjortkjær, Bjolderup, Tinglev, Uge, Holbøl, Kliplev og Ensted; Sognene Felsted, Varnæs, Kvers, Ringenæs, Graasteen og Adsbøl danne i Forening med Sognene i Nybøl Herred, Sønderborg Amt, 5te Valgdistrict; Aabenraa danner Kjøbstædernes 3die Valgdistrict. Aabenraa Amt, Sønderborg og Nordborg Amter med Ærø og de deri liggende Stæder, Flækker og adelige Godser vælge 1 Medlem af Rigsraadet (5te Valgkreds).

I geistlig Henseende danner Aabenraa Kjøbstad og Aabenraa Amt, med Undtagelse af Adsbøl og Graasteen Sogne, Aabenraa Provsti. Amtmanden og Provsten ere Kirkevisitatorer. I Kjøbstaden Aabenraa er Kirkesproget blandet, i de øvrige Sogne Dansk. Det tydske Compastorat i Kjøbstaden Aabenraa besættes umiddelbart; de øvrige Præstekald besættes ved Valg efter Præsentation af Kirkevisitatoriet, med Undtagelse af Pastoraterne i Kliplev og Kvers, til hvilke Eierne respective af Søgaard og Ladegaard Godser præsentere.

I juridisk Henseende omfatter Amtet foruden Aabenraa Kjøbstadjurisdiction tvende Landjurisdictioner, nemlig: 1) Ris og Sønder-Rangstrup Herreder, 2) Lundtoft Herred med Varnæs-Birk og de 5 fornævnte adelige Godser. For hver Jurisdiction er ansat en Herredsfoged og en Actuar eller Thingskriver. Den ordinaire Ret dannes af Herredsfogden som Dommer, af Actuaren som Protocolfører og af 2 Bisiddere (Sandemænd), disse sidste uden Stemme. Med Hensyn til de directe Skatters Oppebørsel danner Amtet et eget Amtstuedistrict. De adelige Godser høre ikke til Amtets Amtstue- og Huusfogeddistricter eller Branddirectorat. Aabenraa Amt samt de i Amtet liggende adelige Godser høre til 1ste Slesvigske Udskrivningsdistrict. For Amtet er ansat 2 Huusfogder, nemlig 1 for Ris og Sønder-Rangstrup Herreder og 1 for Lundtoft Herred, hvorhos Førstnævnte er constitueret for Varnæs Birk. Amtet danner et Physicatdistrict og et Branddirectoratdistrict.

Øvrigheds- og Politimyndigheden samt Skatteoppebørsen paa de adelige Godser udøves enten af Besidderne eller af dertil beskikkede Inspecteurer. Den nordlige Deel af Aabenraa Amt incl. Ensted og Uge Sogne samt Tønder Amt danner Aabenraa Skovdistrict. Den sydostlige Deel af Amtet, incl. Varnæs, er derimod henlagt under Sønderborg Skovdistrict; Holebøl og Kliplev Sogne høre under Flensborg Skovdistrict.

Aabenraa Amt, tidligere Brundlund Lehn, kom ved Delingen 1544 til den gottorpske Andeel, og forblev ved samme indtil den inddroges 1713. Amtet, der oprindelig kun omfattede Ris og Sønder-Rangstrup Herreder samt Varnæs Birk, forstørredes 1702 ved. Opløsningen af Svabsted Amt med Fogderierne Kolstrup og Sundeved-Nybøl, 1777 ved mindre Dele af Domcapitelsdistrictet og Morkjær Amt, 1796 ved en Gaard i Mellerup fra Lindeved Gods. 1807 blev nogle forhen til Aarup Gods hørende Boelssteder, Grønnebægaarde, forenede med Sønder-Rangstrup Herred med Hensyn til Jurisdiction. Derimod blev Fogderiet

Sundeved-Nybøl 1814 skilt fra Aabenraa Amt og lagt til Sønderborg Amt. Ved Circulairstkrivelse af 17de September 1850 angaaende en bedre Arondering af de nordlige Amter i Hertugdømmet Slesvig henlagdes Lundtoft Herred, der hidtil havde hørt til Tønder Amt, til Aabenraa Amt; Bjolderup Sogn, der deels havde hørt til Aabenraa Amt deels til Tønder Amt, henlagdes heelt til Aabenraa Amt, Ris Herred; Lautrup By, der ogsaa tildeels havde hørt til Tønder Amt, henlagdes heelt til Uge Sogn, Lundtoft Herred. Gjenner-District af Bollerslev Fogderi lagdes heelt under Sønder-Rangstrup Herred, hvorimod Strandelbjørn District af samme Fogderi lagdes heelt under Nørre-Rangstrup Herred, Haderslev Amt. Den 2den Marts 1853 kom ogsaa de Graasteenske Godser, med Undtagelse af Auenbølgaard Lehn og noget Strøgods indenfor Nybøl Herreds Grændser under Aabenraa Amt.

Overøvrighedsforholdet til Aabenraa Kjøbstad er bestemt ved Instrux af 28de Octbr. 1850 og til de adelige Godser Søgaard med Aartoft, Grøngrøft, Ladegaard og Skovbølgaard ved Bekjendtgjørelse af 27de Octbr. 1852. Da den nuværende Amtmand senere købte Søgaard og Aartoft, overdroges det Amtmanden for Flensborg Amt at udøve Overøvrighedsfunctionerne for disse Godser.

Af specielle Beskrivelser af Aaberaa Amt haves kun Beschreibung der Amter Apenrade und Lügumkloster i Riemanns Miscellanea I Side 1. Se forøvrigt de ved de foran beskrevne Amter nævnte almindelige Vanker over Hertugdømmet Slesvig.

Aabenraa.

Den dybe Aabenraa-Fjord skjærer sig med en Længde af 1 1/2 Miil og en Brede af indtil 1/2 Miil fra Lille-Belt ind i Landet. Ved dens nordvestlige Vinkel danner Fjorden en lille Vig i nordlig Retning. Ved dennes Vestside ligger Aabenraa omsluttet af skovklædte Bakker, under 55 Grader 2' 43" nordlig Brede og 3Grader 9' 32" vestlig Længde, ca. 30 Mile vest syd vest i lige Linie fra København, ad Landeveien 3 1/4 Miil syd for Haderslev og 3 3/4 Miil nord for Flensborg. Terrainet, hvorpaa Byen er bygget, er ujevnt, og navnlig ligger Kirken høit. Umiddelbart sydvest for Byen ligger Amtmandsboligen, det lille Slot Brundlund, som dog ikke hører under Byens Jurisdiction. Med Kjøbstaden er i kirkelig Henseende forenet et Landsogn (om dette see S. 338).

Byen, med hvilken nu ifølge Allerhøieste Resolution af 31te Octbr. 1860 den tidligere under Amtsjurisdiction hørende Slotsgade er forenet, bestaaer af en meget lang Hovedgade og en omtrent jevnstrøgs med samme løbende Sidegade forbunden med 6 Tvergader saavel som nogle Gader til og ved Skibsbroen. Efter Navnene har Byen 20 Gader og Stræder og 3 Torve. Ved Havnen er i de senere Aar anlagt en ny Forbindelsesvei ved Opfyldning i Stranden, hvilken dog ikke er bestemt til Bebyggelse. Byen er fra ældre Tid inddeelt i 4 Fjerdinger, hvortil nu kommer Slotsgaden. Den tæller (1863) 465 brandforsikkrede Grundeierdomme.

Aabenraa Commune eier et Areal af 124 Tdr. 171 kvadrat Baand Land á 260 Baand, der ere beliggende under Ris og Sønder-Rangstrup Herreders Jurisdiction, samt 8 Tdr. 195 kvadrat Baand Eng beliggende umiddelbart ved Byen og under dennes Jurisdiction. I Aarene 1854 - 56 er derhos den inderste Viig af Fjorden, Riil kaldet, mellem Byens Skibsbro og Lensnakke (hvis Inddæmning blev paabegyndt for en lang Aarrække siden), fuldstændig inddiget og lagt tør. Bekostningerne ved det ældre Diges Udvidelse og Forhøjelse samt ved de senere foretagne Grøftningsarbejder m. v., der ere udførte for Bykassens Regning, have udgjort omtrent 10,000 Rd., hvorved er indvundet ca. 40 Tdr. fortrinligt England (under Byens Jurisdiction). Samtlige Jorder udleies, og Indtægten flyder i Byens Kasse. Den største Deel af Jorderne ere ikke skyldsatte, idet Byen kun svarer Landskat efter Frdn. 15de December 1802 af 15 Skattetønder, vurderede til 2400 Rd., samt i saakaldet "Gammel-Pligt" 32 Rd. 51 Sk. Af Private tilhørende Jorder høre kun 8 Smaalodder, beliggende vest for Byen, under sammes Jurisdiction.

Af offentlige Bygninger og Institutioner mærkes:

St. Nicolai Kirke, der ligger paa en Banke omtrent midt i Byen, nu Aabenraaes eneste Kirke. Den er bygget af Muursteen, paa en Fod af huggen Granit, og anlagt i Korsform. Istedetfor Taarn har den et Spiir over Midten, paa det Sted, hvor Tværskibet skjærer Langhuset.

Som den nu staaer, frembyder den kun et lidet tiltalende Ydre. De faa Rester af oprindelige Former, som her vise sig, kunne nemlig ved første Øiekast næsten kun gjøre sig gjældende som Besynderligheder ved Siden af de mange, langt mere fremtrædende, moderne Omdannelser. Alle Fløienes Gavle ere saaledes afbrudte og erstattede ved teglhængte Skraatage; senere Tilbygninger forstyrre ikke blot Grundridsets oprindelige Form, men skjule ogsaa de bedst bevarede Partier af Sidemurene; de nuværende Vinduer saavel som Hovedportalet paa den søndre Korsarm have endelig Former, der i saa høi Grad som muligt fornægter Middelalderens Character. Det er derfor først ved Betragtningen af det Indre og ved en opmærksom Undersøgelse af nogle mere skjulte Partier, at man overbeviser sig om, at vi i denne Kirke have haft og dog tildeels endnu have for os et mere end almindeligt interessant Mindesmærke fra Rundbuestilens Slutningstid.

Medens den indre Længde af Kirken nu udgjør lidt over 70 danske Alen, har den kun en Brede indvendig af omtrent 11, udvendig af 15 Alen. Men fra først af har Kirken heller ikke været saa lang. Godt Halvdelen af den østlige Korsfløi viser sig nemlig tydeligt at være kommen til i en senere Tid ved Forlængelse af det oprindelige Chorparti. Langs med Nordsiden af samme Korsfløi er der endvidere, paa Størstedelen af dens nuværende Længde, ligeledes senere blevet tilføjet en omtrent 7 Alen bred Bygning, der udvendigfra tager sig ud som et Sideskib, medens den i Virkeligheden blot indeholder tvende mindre Lokaler, af hvilke det længst imod Øst har Træloft, hvorimod det nærmest ved Korsfløien er

dækket med en Krydshvælving af seen Character. Fra dette sidste Locale er der, paa skraa op igjennem Hjørnemuren, brudt en Opgang til Kirkens Prædikestol, som befinder sig indenfor ved det nordøstlige Hjørne af Korsets Midtqvadrat. Udmuren af den nævnte Sidebygning træffer omtrent Midten af en halvrund Udbygning, som springer frem fra den nordlige Korsfløis østlige Side, og som tydeligt giver sig tilkjende at være Udsiden af en dyb Alternische.

Overraskende er det inde i Tværskibet selv at finde Indgangen til denne Rundbygning aldeles tilmuret. Dog skimter man endnu under Hvidtningen hele Omridset af den over 6 Alen brede, runde Bue, hvorigjennem det nu utilgjængelige Alterrum tidligere udmundede. Skjønndt den søndre Korsfløi nu ikke har nogen saadan Alterrunding bevaret, sees det dog let, at der forhen ogsaa har været en saadan her. Midt paa Østsiden af denne Fløi er nemlig ikke blot Muurværket fornyet, men de hugne Sokkelsteen, hvoraf dette bæres, vidne ved deres buede Yderflade tilstrækkeligt om, at de tidligere have haft Plads under en Rundbygning. Have nu altsaa begge Tværskibets Fløie haft fremspringende Alterrundinger, saa tør man vistnok med Sikkerhed slutte, at Østfløien - den egentlige Chorbygning - heller ikke har manglet en Absis, hvilken er falden bort ved denne Fløis Forlængelse. Vi blive paa denne Maade, trods Forstyrrelserne, endnu istand til at fremstille Aabenraa Kirkes oprindelige og smukke Grundrids, der minder os om en meget hyppigt forekommende Anordning af senere rundbuede Kirkebygninger. Paa Halvøen er Kirken i Veng ved Skanderborg i det Væsentlige anordnet paa samme Maade.

Kirkens vestre Korsarm, det egentlige Skib, har - nutildags i det Mindste - ingen Hvælvinger, men kun et Brædeloft, der rigtignok er lagt i Form af en Tøndehvælving. Man stiger op herover ad en Vindeltrappe, som er anbragt inde i en svær, rund Muurpille, hvilken har sin Plads i Skibets sydvestlige Hjørne, lige indenfor den gamle rundbuede Indgangsdør, som endnu benyttes, medens den tilsvarende Dør ligeoverfor paa Kirkens nordlige Side er bleven tilmuret og Halvdelen af dens Ydre skjult af en i nyere Tid opført, skraat opadgaaende Støttepille. Derimod ere de øvrige Korsarme, saavelsom Midtqvadraten forsynede med Hvælvinger, hvilke ere oprindelige i Bygningen og paa det Nøieste i Sammenhæng med dens hele Architectur. De som Rundbuer opførte Hvælvingsgjorder ere dannede som svære Rundstave og bæres af - eller ere egentlig kun en Fortsættelse af - stærke, lave Halvcylindre der foroven afsluttes med en Gesims, medens de forneden have Søjlefødder, der endnu nogle Steder have bevaret deres Hjørneknolle. Fra de lave Gjorder og de deels halvrunde, deels spidsbuede Skjoldbuer stige de mellemliggende Hvælvinger op med en stærkt kuplet Form og faae saavel herved som ved de 8 af tre Rundstave sammensatte Ribber, hvormed enhver af dem er prydet - undtagen Midtqvadraten, der kun har 4 Ribber -, endeel Lighed med Midtskibets Hvælvinger i Ribe Domkirke. Hvad de tvende Hvælvingfag angaaer, hvormed Choret senere er blevet forlænget, da ere de vel i det Væsentlige dannede efter de oprindelige Partiers Forbillede, men Afvigelser ere dog let kjendelige, ligesom ogsaa Kirkens Indre paa dette Sted bliver lidt bredere, idet hver af Sidemurene her er gjort omtrent 9 Tommer tyndere.

Formen af Kirkens oprindelige Vinduer lærer man bedst at kjende oppe ovenover den alt nævnte senere lille Hvælving, som dækker Tilbygningen nærmest imellem den østre og den nordre Korsarm. Vi finde nemlig her paa den udvendige Side af Chorets gamle Muur tvende temmelig høie og smalle, rundbuede Vinduer nær ved Siden af hinanden. Da disse Vinduer kun ere tilmurede paa den indre Side, har man her Leilighed til at see den smukke og nøiagtige Maade, hvorpaa deres Rammer ere dannede og udskaarne. Ogsaa paa den endnu bevarede Alterrundings Udside ere tydelige Spor forhaanden af mindre, rundbuede Vinduesaabninger, ligesom Omridsene af et større Vindue ere at see paa Facaden af den nordre Korsarm. Kirkens gamle Gesims under Taget er ogsaa for en Deel bevaret. Den udmærker sig ved den samme Nøiagtighed og simple, fordringsløse Skjønhed, som er eiendommelig for alt Oprindeligt i denne Kirke, og som gjør, at vi tiltrods for Hvælvingernes Lavhed, Vinduernes Forandringer og den fuldstændige Overhvidtning dog i dens Indre endnu modtage Indtrykket af en langt mere gennemført og characterfuld Bygningsstil, end vore mindre Kirker sædvanligviis give os.

Nicolai Kirke skal være bleven anlagt, efterat Staden tilligemed den gamle St. Knuds Kirke var bleven afbrændt under Krigsurolighederne 1247. I Bygningsstilen synes der Intet at være, som modsiger denne Efterretning, der vinder i Sandsynlighed ved det, man ellers veed om Byens tidligere Beliggenhed og ældste Historie. Det hedder fremdeles, at Banken, hvorpaa Kirken ligger, dengang skal have været udenfor - nordligt for - Byen selv, og at den har været omgivet med særskilte Volde og Grave; ja ifølge "Danske Atlas" skal der endnu henimod Slutningen af forrige Aarhundrede have været Spor tilbage af disse. I Kirken fandtes i Middelalderen 7 Altere. Præsterne, der gjorde Tjeneste ved disse, udgjorde her, ligesom det ogsaa forekommer andetsteds, et eget Broderskab, der var helliget til Jomfru Maria, hvorfor de kaldtes "Marianere."

Kirkens nuværende Alter er 1647 skjenket den da nyligt istandsatte Bygning af Amtmand Joachim Dankqvad, hvis Portrait tilligemed hans Frues findes derpaa. Hovedbilledet fremstiller Korsfæstelsen. Kirken har ingen gammel Døbefont, men istedet derfor kun et perlemalet Trækar nær foran Alteret. Prædikestolen, fra 1565, men senere restaureret, har raat skaarne Relieffer af Syndefaldets Historie og af Christi Seir over Djævelen. Orglet er anbragt i Kirkens vestlige Ende. Hele Kirken er navnlig 1758 undergaaet en meget gennemgribende Restauration, som vistnok har havt den væsentligste Indflydelse paa dens nuværende Udseende. Pladsen nærmest omkring Bygningen har været Kirkegaard, indtil denne 1826 blev forlagt udenfor Byen mod Vest.

Den Günderothske Stiftelse, oprettet 1743 og 1747 af Overintendant over de gravensteenste Godser Hinrich von Günderoth, dennes Hustru Sophie født von Saldern samt hans Broder fyrstelig eutinsk Staldmester Ernst Christoph von Günderoth. Stiftelsen har to Afdelinger: den Günderothske Stiftelses Skole for fattige Børn og den Günderothske Stiftelses Fattighuus for 8 Familier. Den forenede Stiftelse eier 118 1/2 Dagslet Marskjord beliggende i Rudebøl Kog og en Capital paa ca. 1700 Rd.; Skolen eier i særlig Capital ca. 5540 Rd., Fattighuset i særlig Capital ca. 13,440 Rd. Ved Skolen er ansat 3 Lærere og 1

Lærerinde; Børnene nyde Underviisningen frit, og Byen sparer saaledes herved at holde en særlig Friskole, men bidrager dog Noget til den Günderothske. Fattighuset er ombygget 1860 efter Tegning af Bygningsinspecteur Prof. Winstrup. Det er særdeles bekvemt indrettet og frembyder Bolig for 8 Familier, der hver har sin Leilighed og derhos aarlig nyder mellem 78 og 96 Rd.

Stiftelserne for Fattige. Foruden den Günderothske Stiftelses Fattighuus bestaae følgende Fattigboliger ved egne Midler: det Schwennesenske Fattighuus (Capital 3300 Rd.), oprettet af Kjøbmand Jacob Schwennesen for 8 Fattige; det saakaldte Fattigkloster, for 12 Fattige, oprettet af Amtmand Jochim Danquard, til hvilket en Borger i Kjøbenhavn ved Navn Kønneemann, der var født i Aabenraa, 1833 skjænkede et Legat paa 4000 Rd. (Capitalen nu 5150 Rd.; Borgermester Jens Hansens Fattighuus, hvortil det Schmettauske Legat paa 800 Rd., og det Leiftmannske Fattighuus samt H. P.Hansens Stiftelse med en Capital af ca. 5000 Rd. (Legater af Venner, Lorentzen m. fl.)

Raadhuset, grundmuret Bygning paa 2 Etager, opført 1828.

Telegraphbureauet er indrømmet Plads paa Raadhuset.

Den ældre Raadhusbygning var fordum Præsternes (Marianernes) Gildehuus.

Borgerskolen, ved hvilken er ansat 6 Lærere og en Lærerinde.

Endvidere: Arbeids- og Forsørgelsesanstalten, **Sygehuset**, **Toldboden**. Et **Gasværk** vil blive anlagt i 1863.

Indvaanernes Antal var i 1860, Slotsgaden incl., 5133 (hvoraf 2574 af Mdkj. og 2559 af Kvkj.); i 1855: 4920; i 1845: 4086; i 1803: 2834; i 1769: 2701.

Aabenraa har især Handel med Jern og Tømmer, i hvilken sidste Henseende Søgningen strækker sig meget langt i vestlig og nordvestlig Retning. Med Korn er Handelen i Opkomst. De fleste mindre volumineuse Varer indbringes landværts fra Hamborg og Altona. Søværts tilføres: Hamp og Hør fra Rusland, Jern, Steenkul og Salt fra England, Møllestene fra Holland, Trælast fra Finland, Sverrig og Norge.

Af de vigtigere fremmede Varer blev her i Aaret 1862 fortoldet: Bomuldsgarn 13,670 Pd. (i 1861: 21,962 Pd.), Bomuldsmanufacturvarer 30,219 Pd. (i 1861: 41,115 Pd.), fremmed Brændeviin og Rom 764 Vtl. (i 1861: 967 Vtl.), Hamp 133,344 Pd. (i 1861: 92,888 Pd.), Ruejern 215,986 Pd. (i 1861: 178,500 Pd.), Stang- og Baandjern 544,965 Pd. (i 1861: 422,612 Pd.), Jern-Ankere og Kjæder 63,011 Pd. (i 1861: 70,601 Pd.), Kaffe 74,380 Pd. (i 1861: 81,864 Pd.), Metal-Plader, Stænger og Søm 42,911 Pd. (i 1861: 41,605 Pd.), Riis og Riismeel 23,448 Pd. (i 1861: 17,780 Pd.), Salt 1758 Tdr. (i 1861: 2336 Tdr.), Steenkul 11,369 Tdr. (i 1861: 6843 Tdr.), Sukker 6474 Pd. (i 1861: 13,505 Pd.), Sirup 47,715 Pd. (i 1861: 30,101 Pd.), Tobak, ufabrikeret 10,806 Pd. (i 1861: 12,044 Pd.), Trælast 1774 Com.-Læster og 109,487 Cbfd. (i 1861: 1648 Com.-Læster og 101,968

Cbfd.), Uldmanufacturvarer 15,780 Pd. (i 1861: 11,965 Pd.), Viin 2274 Vtl. og 518 Bout. (i 1861: 1836 Vtl. og 662 Bout.)

Af Kornvarer og Frøsorter var den samlede Udførsel - med Undtagelse af Exporten til andre Steder i Provindsen Slesvig, hvis Størrelse ikke er oplyst - i 1862 14,725 Tdr., hvoraf til Udlandet 11,698 Tdr. Af nysnævnte 14,725 Tdr. var 10,012 Tdr. Boghvede.

Af andre Varer udførtes i 1862: 54,126 Pd. Kreaturbeen (til Udlandet), 25,845 Pd. Brød (til Udlandet), 49,250 Stk. Drainrør, 2500 Stk. Fliser af Leer (til Indlandet), 562,800 Stk. Muursteen (hvoraf 27,000 Stk. til Udlandet, Resten til Indlandet, hovedsagelig til Kongeriget), 9800 Stk. Tagsteen (til Indlandet), 13,829 Pd. Flesk (til Udlandet), 17,898 Pd. Kjød (saagodtsom alt til Udlandet), 587 Tdr. Smør (for Størstedelen til Holsteen, til videre Export til fremmed Sted).

Skibsfarten var i 1862: i indenrigsk Fart indgaaet 657 Fartøier af 4152 1/4 Com.-Læsters Drægtighed med 1789 Læsters Bestuvning, udgaaet 638 Fartøier af 4259 Com.-Læsters Drægtighed med 2315 1/4 Læsters Bestuvning; i udenrigsk Fart: indgaaet 97 Fartøier af 3689 1/2 Com.-Læsters Drægtighed med, 3354 Læsters Bestuvning, udgaaet 88 Fartøier af 4275 Com.-Læsters Drægtighed med 445 Læsters Bestuvning.

Ved Aabenraa Toldsted og i sammes District var ved Udgangen af Aaret 1862 hjemmehørende 81 Fartøier af 5601 1/4 Com.-Læsters Drægtighed.

Told- og Skibsfartsafgifterne udgjorde i 1862: 49,992Rd. 72 Sk., i 1861: 47,279 Rd. 36 St., i 1860: 44,761 Rd. 91 Sk.

Paa Aabenraa-Fjord drives fra Byen Aabenraa af kun lidet Fiskeri, Muslingefangsten er dog af nogen Betydning. 300 á 350 Skp. aarlig til en Værdi af 1 Rd. 4 Mk. til 2 Rd. 4 Mk. pr. Skp. Der nedrammes i Fjorden Pæle paa hvilke Muslingen gjerne ansætter sig. Deraf Benævnelser Pæle-Muslinger.

Med Hensyn til den industrielle Virksomhed har fra gammel Tid Skibsbyggeriet været og er endnu af aldeles overveiende Betydning. Fra de 5 Værfter ere i 1862 7 Skibe med en samlet Drægtighed af 896 Com.-Læster udgaaede som færdige og 5 Skibe med en samlet Drægtighed af 776 Com.-Læster paabegyndte. Arbeidernes Antal har til sine Tider af Aaret været 2 - 300 Mand*).

*) I "Freia" for 6te August 1861 gives følgende Udsigt over Skibsbyggeriet i Aabenraa: "*Trods den i de senere Aar saa almindelige Lamenteren over Pengemangel, slette Handelsconjuncturer o. s. v. vedbliver Skibsbyggeriet dog at blomstre i vor By og at udgjøre dens vigtigste Erhvervskilde. Grunden dertil er imidlertid ikke vanskelig at finde; thi ikke alene er de her byggede Skibes Fortrinlighed almindelig anerkjendt, men vore Skibsbygmestere udfolde derhos en Virksomhed, som med Føie kan kaldes overordenlig, hvorom nedenstaaende Oversigt over de her i Byen af vore nulevende Skibsbygmestere byggede Skibe tilstrækkelig vidner.*

Det ældste Værft her i Byen har alt igjennem tredie Generation været i samme Families Besiddelse og vil forhaabentlig vedblive at være det, da dets nuværende Eier Hr. Jørgen Paulsen har Sønner i Forretningen. I Aaret 1836 overtog Hr. J. Paulsen Værftet efter sin Fader, afdøde

Dannebrogsmand J. Paulsen, og har siden den Tid bygget 44 Skibe med en Drægtighed af ialt 4850 Commercelæster. Af disse Skibe var netop Halvdelen Tremastere, af hvilke det største havde en Drægtighed af 287 Clftr., 4 af 200 og de øvrige af over 100 Cmlft. hver.

Hr. Thorkild Andersen har paa sit Værft bygget 57 Skibe med en Drægtighed af ialt 5590 Clstr. (deriblandt et Fyrskib for Regjeringens Regning). Af dette Antal Skibe, hvoriblandt 22 Tremastere, var det største, der nu farer som Paketskib mellem Hamborg og New-York, 323 Clstr. drægtigt, 4 vare over 200 og de øvrige over 100 Clftr. Hr. Andersens ældste Søn, Skifter Andersen, har i de senere Aar været hans Medhjælper.

Disse ere de to ældste Skibsbyggerier her i Byen; senere ere tilkomne afdøde Mads Michelsens Værft, som nu fortsættes af hans Slægtning N. Jacobsen, og senest Hr. Reimers Værft. Som selvstændig Eier af Værftet har Hr. N. Jacobsen bygget 5 Skibe med en Drægtighed af ialt 580 Clftr.; deriblandt 3 Tremastere, hvoraf den største paa 168 1/2, de to andre hver paa over 100 Clftr.

Paa Hr. Reimers Værft endelig er der siden 1857 bygget ikke færre end 9 Skibe med en Drægtighed af ialt 890 Clft.; deriblandt 1 Tremaster paa 164 og 3 Tremastere hver paa over 100 Clft. Disse Skibe ere næsten alle confirmerede for de længste Farter og kobberfaste.

For Øieblikket staae 4 Skibe paa Stabel, nemlig hos Hr. Paulsen et Barkskib paa omtrent 130 Clst. og hos Hr. Reimer en Brig og en Bark, hver paa omtrent 150 Clft.; desuden løb i Lørdags Aftes paa Hr. Andersens Værft en Brig paa omtrent 120 Clft. af Stapel. Den største Halvdeel af de her anførte Skibe ere hjemmehørende her i Byen, medens endeel ere byggede for udenlandsk, navnlig hamborgsk Regning."

Efter Skibsbyggerierne maae nævnes de langs Fjordens Kyster og i Nærheden af disse beliggende Teglblænderier, ialt 24, der tilsammentagne have en ikke ringe Betydning, idet, som foran bemærket under Udførselen, der er udført betydelige Partier af deres Productioner. Disse udgjøre efter de officielle Opgivelser ca. 5,000,000 Muursteen, ca. 70,000 Tagsteen og ca. 800,000 Drainrør aarlig; af 4 Teglværker i Aabenraa Amt ved Flensborg-Fjord resp. 2,320,000, 350,000, 1,000,000. Af de øvrige industrielle Anlæg fortjener at fremhæves Marcussens bekendte udmærkede Orgelbyggeri, der beskæftiger henved 30 Arbeidere, og et Jernstøberi med et Antal af 20 Arbeidere.

I Landdistrictet haves 8 Dampbrænderier og 9 almindelige Brænderier, hvilke tilsammen i Aaret 1862 have produceret 511,765 Potter Brændeviin, hvoraf den erlagte Afgift har udgjort 21,659 Rd.

Aabenraa har et Bogtrykkeri, hvorfra udgives Dagbladet "Freia." I Byen afholdes aarlig følgende Markeder: hver Tirsdag i Fasten med Heste; i Slutningen af Juli 3 Dage med Heste og derefter 3 Dage med Kram; i den anden Halvdeel af October 3 Dage med Kvæg og derefter 3 Dage med Kram; i Begyndelsen af November een Dag med Kvæg, og i Midten af December 2 Dage med Heste.

Amtmanden over Aabenraa Amt er Overøvrighed for Aabenraa By. Communalbestyrelsen dannes af Magistraten og de deputerede Borgere. Magistraten er Byens Øvrighed og bestaaer af en Borgermester, der tillige er Byfoged og Byskriver, samt 4 Raadmænd. De deputerede Borgeres Antal er 12.

Kirke- og Skolevæsenet forestaaes henholdsvis af Kirke- og Skolecollegiet, i hvilke Kirkevisitatorerne for Aabenraa Provsti samt Magistraten og i sidstnævnte Collegium tillige Byens 2 Præster have Sæde. Foruden Kirke- og Skolevæsen er ogsaa Fattig- og Gjordemodervæsen fælles for Byen og Landsognet. I de saaledes fælles oeconomiske Anliggender er Medvirksomhed indrømmet en af 3 Medlemmer bestaaende Repræsentation for Landsognet.

Communens Eiendomme ere foruden de fornævnte Jorder og de offentlige Bygninger en Capitalformue af 43,700 Rd., hvorimod Gjælden, der er forøget ved et Vandværks Anlæg, er 107,651 Rd. Det nye Gasværk, der skal anlægges i 1863, er anslaaet til ca. 40,000 Rd.

Communens Udgifter vare i de 4 Aar 1858 - 61 følgende:

	1858	1859	1860	1861	
	Rb.	Rb.	Rb.	Rb.	
Fattigvæsen	5421	4995	5481	5559	} fælles for Byen og Landsognet.
Skolevæsen	4232	3540	3924	4152	
Brandvæsen	723	902	733	713	
Politivæsen	1664	1647	1622	1499	
Criminalvæsen . .	176	58	191	80	
Brolægning	414	458	714	311	
Gadebelysning . .	357	306	344	381	
Vandforsyning . .	11,240	3374	134	60	

Indtægter for Communalassen:

	1858	1859	1860	1861	
	Rb.	Rb.	Rb.	Rb.	
Bignet paa Formue og Leilighed (incl. Kæring)	12,614	12,768	12,532	14,525	} 3 1861 Slots- gaden medregnet.
Grundafgift	876	876	876	816	
Særlige Indtægter	5423	5782	5625	5605	
Bignet paa Brand- forsikringen . . .	739	750	764	784	

Aabenraa har hverken Borgervæbning eller Politicorps, men et Brandcorps bestaaende af 1 Overbrandmester, 4 Brandmestere, 6 Sprøitecommandeurer, 10 Straaleførere, 24 Underbrandmestere og 88 Mand foruden Afløsningsmandskab.

Havnevæsenet staaer under Overopsyn af Communalbestyrelsen. En lønnet Havneinspecteur fører det daglige Tilsyn. Havnevæsenets Indtægter beløbe 4 - 5000 Rd. aarlig. Havnens Dybde er nu Ved daglig Vande 13 Fod. Skibsbroen bliver ved Opfyldning udvidet saaledes, at Skibsværfterne kunne forlægges fra Indrehavnen til bekvemmere Sted, og Indrehavnen, der for Størstedelen alt er forsynet med fortrinlige Steenbolværker, gjøres fri for Handelen. Disse Arbejder forventes fuldførte, inden den nordslesvigske Jernbane, der fra Ris skal afsætte en Sidebane til Aabenraa, bliver sat i Drift.

I geistlig Henseende er, som foranført, med Aabenraa Kjøbstadsogn forenet et Landsogn. Ved Kirken er ansat tvende Præster, nemlig en dansk Compastor og en tydsk Compastor, af hvilke den første ansætttes efter Valg, den sidste Allerhøistumiddelbart; begge Embeder ere anslaaede til en Indtægt af 1600 Rd. aarlig for hver. Kirkesproget er blandet.

Foruden Borgerskolen og den Günderothske Friskole (om hvilke see foran) findes der i Byen en privat Realskole med 3 Lærere, hvortil Communen deels yder noget Bidrag, imod at et vist Antal Børn af Byen nyder Underviisning for nedsat Betaling, deels Statskassen midlertidigen giver Tilskud. En privat Navigationskole er nylig oprettet.

Byen hører til Aabenraa Physicatdistrict (Physicus boer i Byen). 2 Apotheker. Ved Aabenraa Toldsted er ansat en Toldinspecteur, en Toldkasserer, en Toldcontrolleur og 4 Toldassistenter; ved Postvæsenet en Postmester og en Postholder ved Befordringsvæsenet. Telegraphstation.

Til den slesvigske Stænderforsamling vælger Aabenraa een Deputeret (Kjøbstædernes og Flækkernes 3die Valgdistrict).

Følgende private Foreninger findes fortiden i Aabenraa: en Spare- og Laanekasse, hvori ved Udgangen af 1861 indestod 81,113 Rd., hvoraf 67,493 Rd. Indskud og 13,620 Rd. opsparet Fond; en Sømandskasse for trængende Søfolk; en borgerlig Enkekasse; en saakaldet Ligkasse eller Forening til Begravelseshjælp.

Af Anlæg og Spadseregange findes her: en Spadseregang langs Byens Østside, en lignende fra Byen til Vandværket, et lille Lystanlæg paa Kolstrup-Bakke, en Allee forbi Brundlund-Slot til Hjelm Haver (Smaahaver, der af Byen overlades uformuende Indvaanere til Brug) saavel som til et Lystanlæg i Hjelm-Skov.

"Aabenraa Fjords aabne Strand, der er ligesaa smilende og yndig, som understøttende Erhvervet paa Landet og paa Vandet, har indbudt til Bebyggelse, og det er naturligt, at denne "opnæ öræ" fra først af er blevet Navnet paa de der opførte Boliger, og at dette siden er vedblevet, da de bleve en liden By."

Denne deelttes senere i tvende Dele, nemlig: gammel Opner, der vedblev at være en Landsby, og Opneraa, Opner ved Aaen, senere forandret til Aabenraa, fortydsket til Apenrade, der successive gik over til at blive en Kjøbstad.

1148 skal Byen være afbrændt af Venderne. Midt i Byen fandtes et Slot, Aabenraahuus, hvor den oprørske Bisp Valdemar af Slesvig blev tagen tilfange af Kong Knud VI. 1193; det blev tilligemed Byen afbrændt i Borgerkrigen mellem Brødrene Kong Erik Plovpenning og Hertug Abel af den Første 1247, men gjenopbygget, og stod til 1411, da det blev nedbrudt af Dronning Margrete,

som istedetfor samme tæt udenfor Byen paa dens sydvestlige Side opførte det lille Slot Brundlund, der ide tre sidste Aarhundreder har været Amtmandsbolig. Allerede af Kong Valdemar II. fik Byen Græsningsret paa Landsbyerne Hostrups, Stubbæks, Aarups, Hesels, Gammel-Opners, Løits og Brundes Marker. 1257 forekommer Aabenraa først som Havneplads, idet Kong Christoffer I. gav Løgum-Kloster Toldfrihed i Aabenraa Havn; 1259 (efter Suhm 1264), da den blev pantsat til den slesvigske Biskop Nicolaus, kaldes den "villa forensis" (Torveby, Flekke).

Opneraa Skraa, der opbevares paa Raadhuset, er stadfæstet af Hertug Valdemar V. 1ste Mai 1335 og upaatvivlelig skrevet i Byen selv ved den Tid. Den er affattet i det latinske Sprog og indeholdes paa eet stort Pergamentsblad. Dens Bestemmelser gaae tilbage til Kong Valdemar II.'s Tid. Foruden Skraaen har Byen ogsaa en Stadsret, der imidlertid kun er en Tillempning af den Flensborgske. I Slutningen af Valdemar Atterdags Regiering var Aabenraa-Slot tilligemed Haderslev og Tønder-Slotte i Kongens Besiddelse, og han satte En ved Navn Spicker til Høvedsmand paa førstnævnte Slot, men efter Kongens Død bleve de alle af de tyske Høvedsmænd solgte til de holsteenske Grever; dog fik den kloge Dronning Margrete 1404 Slottet og Byen tilbage ved at tilveiebringe et Giftermaal imellem den da afdøde Grev Nicolaus's Datter Elisabeth, som havde dem i Besiddelse, og Hertug Erik af Sachsen-Lauenborg, og denne Afstaaelse stadfæstedes ved et følgende Forlig med disse 1411, hvorpaa Dronningen endnu samme Aar, som ovenfor omtalt, lod det gamle Slot nedrive.

1429 blev Byen og Slottet erobret af Hertug Vilhelm af Brunsvig i Spidsen for Hansestædernes og de holsteenske Tropper. Ved Hertugdømmernes første Deling 1490 kom Aabenraa By og Slot til den segebergske Deel under Kong Hans. 1523 blev Byen besat af en Hob af Frederik I.'s Soldater og meget haardt medtaget.

1544 ved Hertugdømmernes anden Deling kom den til den gottorpske Deel, der 1713 incorporeredes i den danske Krone. 1609 begyndtes med Anlægget af Skibsbroen. 1628 havde Wallenstein en Tidlang sit Hovedkvarter i Aabenraa, hvorfra han lod udruste en Escadre af 18 Skibe, der dels bleve tagne af danske Krigsskibe, dels forgik i en Storm. 1796 blev Byen forsynet med Springvand fra en Kilde fra det tæt nord for Byen beliggende Arnbjerg. 1858 afløstes dette ufuldkomne Anlæg af det nye Vandværk. Den nye Kirkegaard udenfor Byen blev indviet i August 1826, og Anlægene i Hjelm Skov paabegyndtes 1831.

I den katholske Tid havde Aabenraa foruden sin nuværende, St. Nicolai, Kirke endnu en St. Knuds Kirke, der laae i Skibbrogaden og afbrændte tilligemed Byen i Krigen 1247, hvorefter den dog atter skal være opført og først nedlagt efter Branden 1610; et St. Andreas-Capel *), der skal have været endnu ældre, beliggende udenfor Byen mod Syd paa det saakaldte Capelbjerg og nedbrudt efter Reformationen (det er formodentlig dette Capel, der menes i et gammelt Skrift "om den papistiske Messe" fra 1533, og hvor det undergørende Træbillede af "Sancta Anna i Obenraa" fandtes, s. Danske Mag. II. S. 90 f); samt et St. Jørgens-Capel, hørende til en St. Jørgens-Gaard eller Hospital nordfor Byen, nedbrudt 1600.

*) St. Andreas var Fiskernes Patron ligesom St. Nicolaus Skippernes

Foruden de omtalte Krigsulykker har Aabenraa ogsaa lidt af andre Ulykker, saaledes af pestagtige Sygdomme (1582 og 1629), og meer end nogen anden By i Slesvig af Ildsvaade, nemlig 1576 d. 16de Octbr, (i Heldvaders Sylva chronol. II. p. 201 den 25de Octbr.), da over Halvdelen af Byen skal være brændt ved en Piges Uforsigtighed, og atter den 15de Novbr. s. A., 1610 d. 19de Mai, da en ved Uforsigtighed fremkaldt Ild fortærede 156 Huse (efter Heldvader, næsten hele Byen, nemlig 266 Huse foruden Kirke og Raadhuus), 1629 (24 Huse), 1669 1679, 1680, 1694 og 1707 (38 Huse). Imidlertid har Byen, der allerede paa Kong Hans's Tid blev forøget med Ramsherred, forvundet alt dette, og er stadig gaaet fremad, hvortil i den nyere Tid dens fortrinlige Skibsværfter især have bidraget.

Den udmærkede kjøbenhavnske Læge Etatsraad og Professor ved Universitetet Dr. Johan Daniel Herholdt var født i Aabenraa d. 10de Juli 1764; ogsaa den af Danskheden i Slesvig fortjente Frederik Fischer, forhen Udgiver af "Aabenraa Ugeblad", er født her den 7de Februar 1809.

Claus Møller, Organist i Aabenraa, har optegnet historiske Efterretninger om Byen 1620, hvoraf Meddelelser findes i Apenrader Wochenblatt 1827 Nr. 157 flg. og i Prov.-Ber. 1790. V. S. 508 flg. og 1791 IV. S. 26 flg.

Om Aabenraa Skraa og Stadsret see P. G. Thorsen: "De med jyske lov beslægtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev" S. 50 - 63, 153 - 230.

Om den store Ildebrand i Aabenraa 1610, af Fr. Fischer. Slesv. Provindsialest., 2det Bind, 3die Hefte S 215 flg.

Ris Herred,

omgivet af Lille-Belt, Aabenraa-Fjord, Aabenraa Kjøbstad, Lundtoft Herred, Tønder Amt og Sønder-Rangstrup Herred, strækker sig med en Længde af 3 Mile og en Brede af 1 Miil fra Beltet af ind i Landet mod Sydvest, stærkt bakket i den østlige Deel, i Midten skovrigt, mod Vest rigt paa Enge og Kjærstrækninger.

Arealet er ca. 3 3/5 kvadrat Mile. Det omfatter Aabenraa Landsogn, Løit Sogn, Størstedelen af Ris Sogn (det Øvrige i Sønder-Rangstrup Herred, see dette), Hjortkjær Sogn og Bjolderup Sogn. Indvaanernes Antal er ca. 6700. I 1859 havde Herredet 5 Præstegaarde, 5 Gaarde større end en Heelgaard, 34 Heelgaarde, 79 3/4 Gaarde, 128 1/2 Gaarde, 70 1/4 Gaarde, 60 mindre Gaarde samt 227 Huse med Jord og 208 Huse uden Jord.

Aabenraa Landsogn omgivet af Kjøbstaden Aabenraa, Aabenraa-Fjord, Løit, Ris og Hjortkjær Sogne samt Ensted Sogn i Lundtoft Herred. Arealet ca. 3147 Tdr. Land, hvori er indbefattet Kjøbstaden Aabenraas Grund, hvoraf ca. 968 1/9 Td. er. Domaineskov (Jørgensgaard Skov 279 Tdr., Nørreskov 128 Tdr., Langbjerg 41 Tdr., Vestermark 57 Tdr., Enemark 33 1/2 Tdr., Nørre-Hesselmark 36 Tdr., Hjelm 82 Tdr., Sønder-Hesselmark 128 Tdr., Kogang 44 1/2 Td. og

Sønderskov 140 Tdr., desuden 45 Tdr. Embedsjord, 40 Tdr. ubevoxet Areal; endvidere noget Bønderskov til Kolstrup).

Den øvrige Deel bestaaer af frugtbart Agerland og ikke ubetydelige Engstrækninger. I Sognet findes flere mindre Aaløb (Mølleaa og Skjelbæk, hvilken sidste danner Grændsen mellem Ris og Lundtoft Herreder). Hovedlandeveien fra Aabenraa til Haderslev og Flensborg og Landeveien fra Aabenraa til Tønder og Løgumkloster passere Sognet.

I Landsognet: Byen Kolstrup, Amtmandsboligen Slottet Brundlund, Skovridergaarden Vesterlund, Mølllekjær Skovfogedbolig, 1 større Gaard á 90 Skattetønder; Gd. Jørgensgaard, Forlystelsesstedet Sveitz, Elisabethsminde (hvor for Tiden Herredsfogden boer), Peterslund, Enemark og Cecilielyst; Vandmøllerne Mølle, Slotsmølle, Farversmølle og Stampen; Teglværkerne Posekjær, Skjelbæk med fl. Ialt i Landsognet 1 større Gaard, 1 Heelgaard, 2 3/4 Gaarde, 5 1/2 Gaarde, 11 1/4 Gaarde, 23 Huse med Jord og 14 Huse uden Jord. Udenfor Byen ere beliggende 16 Gaarde og 30 Huse

Indvaanere: 650. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, gives ved Skovarbeide og Dagarbeide i den nærliggende Kjøbstad et ikke ringe Erhverv for de i Sognet boende Huusmænd og Dagleiere. I Sognet er der 6 Teglværker.

Landsognet hører under Ris Herreds Jurisdiction (Aabenraa), Aabenraa Amtstuedistrict (Aabenraa), Ris og Sønder Rangstrup Herreders Huusfogeddistrict (Aabenraa), Aabenraa Physicatdistrict (Aabenraa). Det danner Amtets 28de og 29de Lægd. Landsognet udgjør eet Sognefogeddistrict. Kirke- og Skolevæsen samt Fattig- og Gjordemodervæsen er fælles for Købstaden og Landsognet (Kgl. Resolution 30te October 1860); 1 Huus i Steentoft og 3 Huse, 1 1/4 Gaard og 1 3/4 Gaard (Straagaard) i Aabæk i Løit Sogn høre i Kirke- og Skolesager til Aabenraa Landsogn.

Efter Landsbyen Kolstrup, der støder umiddelbart til Byen mod Nordvest, benævnedes indtil 1701 et Fogderi i Bispeamtet Svabsted. Jørgensgaard har sit Navn og sin Oprindelse fra det gamle St. Jørgens Hospital (see Aabenraa), og blev 1595 lagt til Slottet; 1619 var det en Avlsgaard, og siden 1672 er det et af Hertug Christian Albrecht med Privilegier forsynet Teglværk. Landsbyerne Hesel og Oppener (i Jordebogen 1231 "Hæslæ" og "Opnør") ere for længe siden forsvundne; efter førstnævnte benævnes endnu nogle Strækninger sydvest for Byen Sønder- og Nørre-Heisel. Om Brundlund-Slot see Beskrivelsen af Aabenraa.

Løit Sogn *) omgivet af Aabenraa Landsogn, Ris Sogn og Øster-Løgum Sogn i Sønder Rangstrup Herred samt Lille-Belt, Gjenner-Bugt og Aabenraa-Fjord. Kirken nordvestlig i Sognet, 3/4 Miil. nordøst for Aabenraa og 2 1/4 Miil sydsydvest for Haderslev. Arealet, ca 10,195 Tdr. Land, er i høi Grad ujevnt og bakket (Blaahøi, Tasthøi, Lammets-bjerg, Brundbjerg, Høgbjerg); Jordsmonnet er i den vestlige Deel af Sognet sandet med Moser (Bodum-Mose, Nørrebv-Mose m. fl.) og Hedestrækninger, i den østlige Deel sandmuldet med smaa Engstykker

mellem de overalt bakkede Agerjorder. Barsmark og den østre Deel af Skovby udmærke sig ved Muldjord med Leerunderlag. Langs med Strandkanten, hvis østligste Punkt er Knudshoved, gives flere usammenhængende smaa Skovstykker, hvoraf Nørskov og Sønderskov ere de største.

*) J. R. Schmidt skildrer i "Slesvigs Land og Folk", S. 7 - 8 Terrainforholdene i Løit Sogn saaledes: *"Overgangen til det karakteristiske Løit Sogn dannes ved det 308 Fod høie Knivbjergs Forgreninger, der ende i Sønderballe-Hoved. Steilt synker Høiden ned mod Gjenger-Fjord, hvor den, især ved dens inderste Vinkel, danner romantiske Smaadale og Kløfter (Runde Mølle), bedækkede med smaa Skovpartier; jævner er Skraaningen mod Vest. Syd for Fjorden hæver sig Løit Sogn, den eneste Deel af Hertugdømmet, hvor i nogen mærke-lig Grad Plateaudannelsen fremtræder. Overfladen er tildeels mindre frugtbar og i høi Grad ujevn, dog uden at nogen Hovedretning for Sænkningen lader sig angive; ja paa nogle Steder, f. Ex. nordvest for Kirkebyen, fremtræder Sanden temmelig, stærkt og der forsvinde Hegnene. Smaa Indsøer uden nogetsomhelst Afløb, rivende Smaabække, som først bemærkes i umiddelbar Nærhed, smaa Skovpletter uden Forbindelse karakterisere denne Halvmaane, der begrændses af høie Kyster."*

I Sognet ere 4 mindre Indsøer. Gjenner-Aa løber langs med Sognets nordvestlige Grændse fra Vest til Øst, hvor den falder ud i Gjenner-Bugt.

Hovedlandeveien imellem Haderslev og Aabenraa passerer Sognet. Til Sognet hører Øen Barsø, beliggende ca. 1/2 Miil fra dette, ligeoverfor Gjennerhavn, paa den nærmeste Deel ca. 1/4 Miil, ca. 4000 Alen lang og ca. 3000 Alen bred. Øens sydvestlige Deel er bakket, sandet og temmelig stenet; den østlige og nordlige Deel er i det Hele jevnere og Jordbunden mere leerholdig; Øens østlige Deel afbrydes paa en lang Strækning ud mod Havet af en steil Leervæg, hvis nederste Deel mere og mere bortskylles.

I Sognet: Løit Kirkeby (med ca. 180 Gaarde og Huse, ca. 1100 Indvaanere, 1/4 Miil. lang) med Kirke, 2 Præstegaarde, 2 Skoler, 1 Fattighuus, 2 Kroer, Bodum ved Hovedlandeveien med Kro og Teglværk, Nørreby med Kro, Barsmark (støder næsten umiddelbart til Kirkeby, ca. 70 Gaarde og Huse, over 400 Indv.) med Skole, Skovby med Skole, Stollik med Beværtningsstedet Knappen, Teglværk (Fladsteen) og Barsøby paa Øen af samme Navn, med Skole og Vindmølle; enkelte Samlinger af Beboelser ere Dybvighoved, Sønderskov, Spramhuse, Høgebjerg, Skjærrev, Dyrehaven (9 Huse), Steentoft, Aabæk (tildeels under Aabenraa Landsogn) Bassehuse, Hvidbjerg, Hellet og Elsholm; Gone Hunhøi, Lammets-bjerg, Trinabild, Brøde, Tasthøi, Dalholt, Elsestræer, Holm, Jacobsgaard, Kobberholt, Møllegaard, Høigaard, Føgedgaard, Styrtom, Østergaard, Ottessaard, Nygaard, Kragsgaard, Stollikkaard, Brundbjerg, Fladsten og Sillehul; Vandmøllerne Store- og Lille-Rundemølle, Dalholt Mølle og Steenbjerg Stampemølle. Ialt i Sognet 2 Præstegaarde, 22 Heelgaarde, 29 3/4 Gaarde, 57 1/2 Gaarde og 29 1/4 Gaarde, ca. 300 Huse med og uden Jord.

Indvaanere: 3057. Foruden Jordbrug, som er Hovederhvervet, er Søfart Sognets vigtigste Indtægtskilde. Noget Erhverv haves ved Fiskeri og Tørvefabrication.

Sognet hører under Ris Herreds Jurisdiction (Aabenraa), Aabenraa Amtstuedistrict (Aabenraa), Ris og Sønder-Rangstrup Herreders Huusfogeddistrict (Aabenraa), Aabenraa Physicatdistrict (Aabenraa). Det danner Amtets 49de, 50de, 51de, 52de, 53de, 54de, 55de og 56de Lægd. 2 Sognefogeddistricter (det ene for Barsø alene). I Kirke- og Skolesager høre 1 Huus i Steentoft, 3 Huse, 1 1/4 Gaard og 1 3/4 Gaard i Aabæk til Aabenraa Landsogn. Ved Løit Kirke er ansat tvende Præster, en Sognepræst og en Diaconus; begge Embeder besættes ved Valg. Indtægterne anslaaes resp. til 2000 Rd. og 1150 Rd. aarlig. I Løit Kirkeby er et Fattig- og Arbeidshuus opbygget i 1855.

Løit Kirke er en anseelig Bygning med et 128 Fod høit Taarn, der ligesom flere Kirketaarne i det nordvestlige Slesvig ender i en Spids omgivet af 4 Gavle, og som, endskjøndt 1/2 Miil fra Kysten i en bakket Egn, afgiver et vigtigt Sømærke.

Kirkens Skib og Chor, af Kampesteen, ere fra det 12te Aarhundrede med Hvælvinger fra en yngre Tid; senere Tilbygninger have givet Kirken Korsform; Altertavle med Billedskjærerarbeide fra 1520; paa Chorets Hvælving er malet den sidste katholske Biskop Gotschalck von Ahlefeldts Vaaben; et Riffelmaleri og flere andre ret gode Malerier findes i Kirken; ligeledes findes i det rummelige hvælvede Sacristi et interessant malet Billede forestillende Apostlen Peters Anger; Orgel. Kirken eier en Capital af ca. 7000 Rd. og har foruden Renten af denne en aarlig Indtægt af ca. 300 Rd.

Sognets Navn findes i gamle Documenter skrevet "Lucht," "Luchte", "Lüchte," "Lichtenesse."

Allerede 1203 fik Aabenraas Indbyggere Græsningsret paa Løits Marker. Kirkeby leed meget 1712 ved Svenskerne, som her vare indkvarterede. Barsmark nævnes som Kongsgods i Jordebogen 1231. Høgebjerg var forhen en hertugelig Avlsgaard, der af en af de gottorpske Hertuger skjænkedes til dennes Secretair ved Navn Nienstetten; den kaldes stundom endnu Cancelligods, uagtet dens Privilegier ikke bleve confirmerede ved sidste Thronskifte. Ved mangfoldige Udstykninger er selve Gaardens Tilliggende gaaet ned til 30 Tdr. Land, medens Resten er fordeelt mellem en stor Mængde Steder.

En By Sønderby, der laae sydvest for Kirkeby ved Aabenraa Landevei, er forsvunden; ligeledes Godset[Yggylsiøholm?], der 1351 tildømtes Marquard Ruthæ af Hertug Valdemar V.

I Sognet findes en Mængde Gravhøie (Steensætninger paa Lie Kobbøl Bavshøi og Birrethøi med 2 Steenkamre).

Ris Sogn, hvoraf endeel hører til Sønder-Rangstrup Herred, omgivet af Aabenraa Landsogn, Løit og Hjortkjær Sogne samt Sognene Øster-Løgum og Egvad i Sønder-Rangstrup Herred. Kirken midt i Sognet, 3/4 Miil vestnordvest for Aabenraa og 4 1/4 Mile nordvest for Tønder. Arealet, ca. 8122 Tdr. Land, hvoraf

nogen Skov (Domaineskoven Ris-Skov 275 Tdr. Land, Søst-Skov 30 Tdr. Land), henhører til Landets Høideryg, men er dog temmelig jævnt; Jordsmonnet er deels af sandet deels af leret Beskaffenhed, ved Mjøl's og Lunderup findes endnu Hedestrækninger; med Undtagelse af de tvende sidstnævnte Byer har Sognet ret gode Enge. Ved Brunde og Hjarup findes betydelige Moser. Landeveien imellem Aabenraa og Løgumkloster saavelsom den saakaldte Oxervei passere Sognet.

I Sognet henhørende til Ris Herred: Byerne Ris med Kirke, Præstegaard og Skole, Søst med Skole, Hjarup med Skole, Brunde med Skole, Kro, 2 Kalkbrænderier, Nørre-Ønlev; Gaardene Risgaard, 118 Skattetønder, Egelund, 98 Skattetønder, og Skovgaard, 85 Skattetønder, Gaarden Skedebjerg; i den Deel af Sognet, som henhører til Sønder-Rangstrup Herred: Byerne Mjøl's med Skole og Lunderup; Dybvad (2 1/2 Gaarde.); Røde Kro. Ialt i Sognet Præstegaarden, 3 større Gaarde, 4 Heelgaarde, 10 3/4 Gaarde, 20 1/2 Gaarde, 28 1/4 Gaarde, 15 mindre Gaarde, 82 Huse med Jord og ca. 30 Huse uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 6 Gaarde og 45 Huse.

Indvaanere: 1369. Jordbrug er Hovederhvervet. Noget Erhverv haves ved Skovarbeide og Tørveproduction.

Sognet hører under Ris og Sønder-Rangstrup Herreders Jurisdiction (Aabenraa), Aabenraa Amtstuedistrict (Aabenraa), Ris og Sønder-Rangstrup Herreders Huusfogeddistrict (Aabenraa), Aabenraa Physicatdistrict (Aabenraa). Det udgjør Amtets 30te, 31te, 32te, 33te, 34te, 35te og 36te Lægd. Eet Sognefogeddistrict. Præstekaldet er Valgkald; dets Indtægter anslaaes til 1800 Rd. aarlig.

Den ældgamle Kirke, opført oprindelig af Kampesteen med senere tilbygget ottekantet 110 Fod høit Taarn af Muursteen; hvælvet; gammelt mærkeligt Alterblad.

Kirkebyen har givet Herredet Navn (i Valdemar II.'s Jordebog "Risæhæret"). Tæt ved samme findes Spor af en gammel Borg. Risgaard er et 1774 parcelleret Kammergods. Søst nævnes i det 15de Aarhundrede ("Zoste").

Hjortkjær (Jordkjær) Sogn omgivet af Aabenraa Landsogn, Ris og Bjolderup Sogne samt Sognene Egvad og Hellevad i Sønder-Rangstrup Herred, Ravsted i Slogs Herred og Ensted i Lundtoft Herred. Kirken midt i Sognet, 1 Miil vestsydvest for Aabenraa og 4 Mile nordvest for Tønder. Arealet, ca. 5998 Tdr. Land, er høitliggende, navnlig i den østlige Deel af Sognet, og Jordsmonnet der af leermuldet Beskaffenhed, hvorimod dette i den vestlige Deel, hvor der findes gode Enge, er sandet. I den østlige Deel af Sognet er noget Skov (Aarslev-Skov, ca. 120 Tdr. Land, og Nybøl Skov sammenhængende med Røllum og Bolderslev Skove). Skjelbæk udspringer i Sognets østlige Deel. Landeveien imellem Aabenraa og Tønder samt den saakaldte Oxervei passere Sognet. Jernbane-Signalstation i Hjortkjær.

I Sognet: Byerne Hjortkjær med Kirke, Præstegaard og Skole, Aarslev med Skole og 2 Teglværker (Christiansminde og Nyværk), Nybøl, Alslev, hvoraf 3 Gaarde i kirkelig Henseende høre til Bjolderup Sogn, Søderup, Kasø med Skole, Sønder-Ønlev med Kro; Taageholm (2 Gaarde); Gaarden. Toldsted, 92 Skattetønder, Gallehuus Kro. Ialt i Sognet Præstegaarden, 1 større Gaard, 50 Heelgaarde, 3 1/2 Gaarde, 3 1/4 Gaarde og 22 mindre Gaarde, ca. 30 Huse med og 6 uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 10 Gaarde og 11 Huse.

Indvaanere: 785. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Ris Herreds Jurisdiction (Aabenraa), Aabenraa Amtstuedistrict (Aabenraa), Ris og Sønder-Rangstrup Herreders Huusfogeddistrict (Aabenraa), Aabenraa Physicatdistrict (Aabenraa). Det udgjør 9 af Aabenraa Amts Lægder, Nr. 37 - 45 incl., og danner eet Sognefogeddistrict. 3 Gaarde af Alslev By høre i kirkelig Henseende til Bjolderup Sogn. Præstekaldet er Valgkald; dets Indtægter anslaaes til ca. 1100 Rd. aarlig.

I et Kongebrev af 31te Marts 1196, hvori Guldholm-Klosters Eiendomme opregnes, nævnes ogsaa Byen "Hjortteker" (Suhms Danm. Hist. VIII. S. 705). Navnet skreves dog lige til den nyeste Tid mindre rigtigst Jordkjær efter den almindelige Udtale, eller, som i D. Atl., Jordbirk. Sognet er først oprettet 1552 af Sønder-Ønlev Sogn, hvis Kirke var bleven afbrændt af Erik af Pommerns Soldater 1411 (det kaldes ogsaa Guldles) samt nogle Byer i de tre nærmeste Sogne Ris, Bjolderup og Hellevad, som Kong Christiern II. lagde dertil; Kirken er bygget i Aarene 1520 - 22 (Heldvaders Sylva chronologia II. S. 46) af Kampesteen fra omliggende Gravhøje, uden Hvælvinger og Taarn.

Søderup ("Sudthorp") og Aarslev ("Arslef") nævnes som Kongsgods i Jordebogen 1231. I førstnævnte By, hvor Kongen havde Fæstebønder (coloni) og vist ogsaa en Gaard, døde Kong Svend Estridsøn d. 29de April 1076, efter at være ankommen syg dertil fra Urnehoved-Thing. Ogsaa dette berømte Thingsted søge Nogle i dette Sogn ved Toldsted, som bar Navn af den tidligere der erlagte Studetold; see Bjolderup Sogn. Ovennævnte Kongebrev af 1196 viser, at Guldholm-Kloster ogsaa havde Eiendele i Aarslev ("Arsleue") og Nybøl ("Nobøle").

Bjolderup Sogn omgivet af Hjortkjær Sogn og Sognene Uge og Ensted i Lundtoft Herred samt Sognene Tinglev, Bylderup og Ravsted i Slogs Herred. Kirken midt i Sognet, 1 1/2 Miil sydvest for Aabenraa og 3 1/4 Mile nordvest for Tønder. Arealet, ca. 10,000 Tdr. Land, henhører til Hedesletternes Terrain og bestaaer for en stor Deel af Hede, Kjær og Mose; Jordsmonnet er af sandet Beskaffenhed. Omtrent 110 Tdr. Land Skov, tildeels dog kun Kratskov (Bolderslev-Skov m. fl.) findes i den østlige Deel af Sognet. Landeveien imellem Aabenraa og Tønder samt Oxeveien passerer Sognet.

I Sognet: Bjolderup Kirke, ved hvilken Præstegaard, Skole og Kro; Byerne Perbøl, Hjolderup med en Vinterskole, Mellerup, Bolderslev med Skole, Vindmølle, 2 Kroer, Todsbøl med Skole, Gaaskjær, Smedager, Vellerup med

Skole og Kro og Ravved med Kro; Ingebøl (egentlig 2 Gaarde) og Rebbøl (2 Gaarde); Nygaard, Skovhuus (begge under Bolderslev Commune) samt Aabohuus. Ialt i Sognet Præstegaarden, 7 Heelgaarde, 38 3/4 Gaarde, 40 1/2 Gaarde, 11 1/4 Gaarde og 6 mindre Gaarde, ca. 70 Huse med og uden Jord. Udenfor Byerne ere beliggende 9 Gaarde og 18 Huse 5 Gaarde i Vollerup, 1 Gaard i Gaaskjær og 1 Gaard i Ingebøl høre under det adelige Gods Søgaard i Lundtoft Herred.

Indvaanere: 1116. Jordbrug er Hovederhvervet.

Sognet hører under Ris Herreds Jurisdiction (Aabenraa), Aabenraa Amtstuedistrict (Aabenraa) og Ris og Sønder-Rangstrup Herreders Huusfogeddistrict (Aabenraa); de foranførte Gaarde i Vollerup, Gaaskjær og Ingebøl under Søgaard Gods høre under Lundtoft Herreds Jurisdiction (Graasteen) og forøvrigt under 2det Angler adelige Godsdistrict, Aabenraa Physicatdistrict (Aabenraa). Sognet udgjør Amtets 46de, 47de og 48de Lægd, og de til det Søgaardske Gods henhørende Gaarde høre til 2det Angler adelige Godsdistricts 45de og 46de Lægd. Sognet danner eet Sognefogeddistrict. 3 Gaarde af Alslev By i Hjortkjær Sogn høre i kirkelig Henseende til Sognet. Præstekaldet er Valgkald; dets Indtægter anslaaes til 1600 Rd. aarlig.

Kirken, fordem helliget St. Maria, ligger som foranført uden omgivende By; den er temmelig anseelig, fornemmelig ved dens høie milevidt udover Sletten synlige tilspidsede Taarn. Selve Kirken, der har Chor med Apsis, er opført af Kampesteen, Taarnet af Muursteen; fladt Loft. En 6 Fod høi Runesteen, der tidligere laa paa Kirkegaarden, med Indskrift: "Kitil Urna ligir hir" er nu i Museet i Kiel.

Sognets Navn findes i et Document fra ca. 1200 (Scr. rer. Dan. VIII. p. 81) skrevet "Vyældrop"; en By af dette Navn vides aldrig at have existeret.

I Vollerup ("Waldorp" i ovennævnte Document) havde Løgum-Kloster Besiddelser. Volderslev, Sognets største og anseeligste By, hvorefter et Fogderi benævnes, er meget gammel, og Sagnet henfører den til Valder; herfra hidrører det gamle Vers:

„Valder, Kune aa hans Vgo
di opped dem en stor By,
men aa Cohoi
der slov Valder Kune doi;“

den nævnes 1285 som Kongsgods "Valdesløf", Suhms Danm. Hist. X. S. 1024). Valders Borg vil man paavise øst for Byen i Skoven; og paa Byens Mark der i Nærheden tæt nord for Herredsgrænsen paa den jevnede Høi Løgpold (d. e. Lovhøi) antager J. N. Schmidt i en Afhandling om Urnehoved-Eggen i Antiquar. Tidsskr. 1819 - 51 S. 47 - 57, at det berømte Urnehoved-Landsting ("Urnense placitum"), som man har henlagt til tre forskjellige Sogne (jfr. Hjortkjær og Uge Sogne), har værret holdt. Her raadsslege Slesvigs frie Mænd om Landets Tarv (Svend Estridson var tilstede her kort før sin i det nærliggende Søderup indtrufne Død, see Hjortkjær Sogn); her valgtes Harald Kesja til Konge 1135 og Knud VI.

hyldedes 1184; ogsaa Landdagen holdtes indtil ind i det 16de Aarhundrede paa Urnehoved; her var det ogsaa, at Herredsfogden Nis Henriksen af Hastrupgaard (see Bylderup Sogn S. 162) 1524 tog Frederik I i Forsvar mod Venderne, som holdt med den landflygtige Christiern II., og kun ved Flugten undgik at blive dræbt af deres Pile. Efter Svend Aagesøn og en anden gammel Krønike (Scr. rer. Dan. I. p. 22) blev Kong Erik Emun dræbt paa Urnehoved-Thing; ogsaa et gammelt Riim lader Kongen sige:

**„Paa Urnehovit, Jydlands Thing,
som jeg blant Volket stod i Ring,
mig slog der Plog hin Sorte;”**

men dette Kongemord fandt snarere Sted paa Hviding-Thing, see S. 85.

Kilde:

Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig ved J. P. Trap.
Kjøbenhavn.

I Commission Hos Boghandler G. E. C. Gad, Berlingske Bogtrykkeri ved L. N.
Kalckar. 1864.

Udgivet i affotograferet udgave 1975 af Selskabet for udgivelse af kilder til
Danmarks historie, med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd

Side 325 – 343.